

свакој личности, ма које странке; само ако она трезвено и мирно суди о противницима и њиховим мњењима; ако их искрено карактерише и ништа им на штету, не претерује и ништа не изоставља, што би говорило или могло говорити у њихову корист. То је прави морал у јавном разговору, и мада се он често крши, ипак сам тако сретан да знам, да има много знатних поборника, који га јако пазе а још више њих који се савесно труде, да га постигну.

ГЛАВА ТРЕЋА.

О ЛИЧНОСТИ, КАО ОСНОВИ ЉУДСКОГ БЛАГОСТАЊА.

Видели смо разлоге, због којих треба да је људима слободно, образовати се и изрицати безазорно своја мњења. Разложили смо, од какве би велике штете било, по духовну, дакле и моралну природу човека, када би му се ускратила та слобода или кад се она не би упражњавала, и поред тога што је забрањена. Сада ћемо да испитамо, нису ли исти разлози и томе, да ваља да је људима слободно и радити по својим мњењима, изводити их у животу, а да им ближњи не стају на пут, било у физичком, било у моралном смислу, све дотле, док људи раде за свој рачун. Овај последњи услов свакако је преко потребан. Нико не захтева, да буде тако слободно радити, као мислити..... Шта више, и сама мњења су кажњива, када се изричу под таквим околностима, да могу очито бити повод, каквом штетном делу. Мисао, да су житари узрок, што сиротиња скапава од глади, или мисао, да је поседовање крађа, не требе дирати докле год се изриче у књигама; али је с правом ваља казнити, када се она изриче, или у књижицама растура међу раздраженом светином, која је опколила кућу неког трговца житом. Друштво треба да обузда дела, била она ма каква, само ако чине неправедно штету другоме, или својим неодобравањем, или ако је потреба, оно и самим фактичким мешањем. И слободу појединца треба ограничити само утолико, уколико она чини штету другима. Али, ако неко не вређа друге у ономе што се њих дотиче, ако се задовољи да по својој склоности и увиђавности ради оно што се само њега дотиче – тада му се сходно оним истим разлозима који му дозвољавају да има слободно мњење, мора дозволити и да своја мњења у животу оствари, што наравно мора да чини само за свој рачун и да при том другима не смета. Људи могу да погреше, њихове истине су углавном само полуистине; дакле, не треба желети да су сложни у мњењу све дотле док потанко не усагласе противна мњења. Разноликост мњења није зло, већ је добро, и то све дотле док људи не постану способни да свестрано спознају истину.

Што може природа да створи. Човечја природа није строј, који се може гредити, по неком опредељеном плану и принудити, да врши неке строго намењене послове- но је дрво, које хоће као живи створ, онако да расте и да се развија, као што га управља жива унутрашња снага.

За цело ће се допустити, да је желети, да се људи више управљају по својој памети, да сами испитују, па ма ударили и у страну; него да се слепо и чисто механички држе обичаја. Донекле се и допушта да се људи служе својом памети, али се не допушта радо, да се они служе и својим жељама и побудама, и каже се, да би то било опасно по човека. А ипак су жеље и побуде, исто тако део човечанског створа, као што је то вера и морално ограничавање себе самог, и само су онда опасне јаке побуде, када не стоје у правој равнотежи; када су неке наклоности, код човека више развијене него друге, што би